

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.14.235-253>

УДК: 94(477):323.3-057.4]”1906/1914”

© Зінаїда Зайцева¹

ЛЮДМИЛА СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА І МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (1906-1914 рр.)

В статті представлено результати дослідження діяльності Л. Старицької-Черняхівської в інтелектуальному колі репрезентантів української науки, культури та просвітницьких інституцій, організованих зусиллями М. Грушевського в Києві. На основі широкого кола джерел постать Л. Старицької-Черняхівської проаналізована в контексті багатой на події й творчо напруженої атмосфери українського духовного життя початку ХХ ст.

235

На основі широкого кола джерел проаналізовано літературно-творчі, видавничі, організаційні аспекти взаємин Старицької-Черняхівської з М. Грушевським, іншими його співробітниками, зокібна причетними до видання Літературно-наукового вісника у Києві. Концептуалізація історії взаємин двох діячів модерної доби постає як важлива складова культурної насамперед літературної і видавничої практики.

Вивчення характеру наукової комунікації та інтелектуальної взаємодії в колі однодумців національного відродження дозволило увиразнити роль Л. Старицької-Черняхівської в творенні та зміцненні смислового поля українського національно-культурного життя початку ХХ століття. Спростовано деякі похибки окремих авторів в оцінці її постаті.

Ключові слова: Людмила Старицька-Черняхівська, Михайло Грушевський, Літературно-науковий вісник, інтелектуальна взаємодія, видавнича комунікація.

¹ Доктор історичних наук, професор, професор кафедри політичних технологій Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.
E-mail: zzi07@ukr.net

**Lyudmyla Starytska-Chernyakhivska and Mykhailo Hrushevsky:
Representation of Intellectual Communication 1906–1914**

The article presents the results of the research of the activities of L. Starytska-Chernyakhivska in the intellectual circle of representatives of Ukrainian science, culture and educational institutions, organized by the efforts of M. Hrushevskyyi in Kyiv. Based on a wide range of sources, the figure of L. Starytska-Chernyakhivska is analyzed in the context of the eventful and creatively intense atmosphere of Ukrainian spiritual life at the beginning of the 20th century.

On the basis of a wide range of sources, the literary, creative, publishing, and organizational aspects of Starytska-Chernyakhivska's relations with M. Hrushevskyyi, his other employees, and those involved in the publication of the Literary and Scientific Herald in Kyiv were analyzed. Conceptualization of the history of relations between two figures of the modern era appears as an important component of cultural, primarily literary and publishing practice.

236 — The study of the nature of scientific communication and intellectual interaction in the circle of like-minded national revivalists made it possible to clarify the role of L. Starytska-Chernyakhivska in creating and strengthening the meaningful field of Ukrainian national and cultural life of the beginning of the 20th century. Some errors of individual authors in the assessment of her figure are refuted.

Keywords: *Lyudmila Starytska-Chernyakhivska, Mykhailo Hrushevskyyi, Literary and scientific bulletin, intellectual interaction, publishing communication.*

Актуальність теми дослідження. У час випробувань, коли Україна бореться за право на існування й суверенітет, важливо відновлювати пам'ять про борців за українську державність. У вересні 2023 року наукова спільнота відзначала 155-річчя Людмили Старицької-Черняхівської. Після сумнозвісного «процесу СБУ» її ім'я тривалий час було забуте і лише наприкінці 1980-х років на тлі зростаючого суспільного і наукового інтересу до питань, пов'язаних з українським національним самоусвідомленням, почало з'являтися поряд з іншими іменами українських письменників, культурних і громадських діячів.

Аналіз результатів наукових досліджень. Сучасні науковці, передусім філологи фокусують увагу на драматургії письменниці (В. Агеева, Л. Барабан, І. Чернова, Ю. Хорунжий, В. Швець та ін.), її

внеску в українську літературну критику ХХ ст. (В. Будний, М. Гнатюк, Ю. Хорунжий). Історики роблять перші кроки від перших коротких нарисів інформаційно-популярного характеру (С. Білокінь, А. Коцур та ін.) до більш розлого представлення Л. Старицької-Черняхівської у статтях переважно джерелознавчого характеру (С. Білоконь, О. Гураль, В. Заруба, І. Ткаченко, Л. Могильний та ін.). Автори деяких публікацій через брак історичних досліджень постаті Л. Старицької-Черняхівської припускаються прикрих недоречностей. Актуальним залишається виведення образу Людмили Михайлівни з-під «історіографічної тіні» її видатних сучасників. Їм присвячено значний масив публікацій, в яких вона лише побіжно згадується.

Метою дослідження є з'ясування ролі Л. Старицької-Черняхівської в колі співробітників М. Грушевського через звернення до її літературної творчості, організаційно-видавничих аспектів, особистісних характеристик, які сформувалися під впливом родинних, суспільно-політичних і соціокультурних процесів.

Виклад результатів дослідження. Людмила Старицька-Черняхівська народилася 17 (29) серпня 1868 року в родині видатного драматурга Михайла Петровича Старицького та Софії Віталіївни Лисенко, рідної сестри композитора Миколи Лисенка. Своє ім'я вона отримала на честь хрещеної матері Людмили Драгоманової.

З хронологічно-поколінської перспективи Л. Старицька належала до тієї генерації української інтелігенції що й Михайло Грушевський і до того ж опосередковано, через шлюб наприкінці січня 1896 р. з його троюрідним братом Олександром Черняхівським – київським лікарем, згодом відомим науковцем-гістологом, автором численних праць у цій галузі, упорядником словника медичних термінів українською мовою (Панькова 2011). Безперечно, ця сімейна фактологія зближувала дві родини через приватне спілкування, розуміння цілей громадської роботи, прагнення утверджувати національний світогляд, розвивати українську культуру.

Л. Старицьку-Черняхівську і М. Грушевського єднало й те, що ментально і соціально обоє належали до інтелігентів у другому поколінні, які хоча й виховувалися в міському середовищі, де переважав імперський контент, зберігали й розвивали свою українську національну ідентичність. Л. Старицька влучно схарактеризувала ці аспекти. «Наше покоління, писала вона, виключне покоління: ми були першими українськими дітьми. Не тими дітьми, що виростають

в селі, в рідній сфері стихійними українцями, – ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями із сповитку» (Старицька-Черняхівська 2020).

Важливим чинником формування світогляду Л. Старицької був національно забарвлений духовний простір, в якому відбувалося становлення свідомості різних поколінь Старицьких (Гураль, О. В. 2014). В сім'ї Старицьких частими гостями були М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чубинський, М. Лисенко, Т. Рильський, Олександр і Софія Русови та інші громадівці.

Творчі зацікавлення Л. Старицької-Черняхівської включали поезію, драматургію, перекладацьку справу, частково мемуаристку, літературну й театральну критику. З-під її пера вийшли біографічні нариси про Л. Українку, А. Кримського, І. Франка, Б. Грінченка, рецензії та огляди творів М. Коцюбинського, О. Пчілки, С. Черкасенка, М. Рильського, О. Левицького, Л. Яновської та ін. Лише в редактованому М. Грушевським Літературно-науковому віснику (ЛНВ) київського періоду письменниця опублікувала 22 рецензії.

238

У цьому контексті цілком недоречним виглядає спроба окремих істориків приписати їй літературну й наукову некомпетентність. Оперуючи уривком з листа Людмили Михайлівни до М. Грушевського, в якому вона пише: «Я з захватом прочитала Вашу книжку (йдеться про «Ілюстровану історію України»), хтілося б мені написати про неї, та боюсь «дерзати», автори трактують як «острах показати власну некомпетентність» кореспондентки. До того ж вони помилково називають її Ларисою (Тельвак, Тельвак, Яценюк 2002: 16).

На нашу думку, від публікації рецензії на «Ілюстровану історію України», з автором якої вона перебувала в тісному приватному спілкуванні, стримувало кілька обставин, які аж ніяк не належать до контексту некомпетентності. Одним з імовірних мотивів може бути гендерний аспект. Тоді в українському науковому, зокрема й історичному, дискурсі тотально панували чоловіки. До того ж, письменниця не була професійним істориком, в той час як ригористичні норми академічності вимагали дотримання дисциплінарного кодексу з його трактуванням дискретності окремих галузей науки. Будучи формально за межами фахового кола істориків предметне поле історії письменниця розробляла в художній формі у жанрі історичної драми.

Варто також додати особисті рефлексії Старицької-Черняхівської щодо тенденцій в молодій професійній українській критиці. Обмінюючись думками з М. Коцюбинським стосовно свого відгуку на «Fata morgana», вона скромно зазначає: «Ніякий з мене не критик, просто постаралась віднестись скільки могла совісловно до справи». Кращі критики, на її думку, з'являються по смерті письменників, коли всі зітхають «кого ми втєряли». Ситуація, на її думку, виглядає «комічною, але живучою» (Листи до Михайла Коцюбинського 2003: 131).

З початком українського видавничого піднесення з 1905–1908 рр. М. Грушевський мав намір реалізувати в Києві низку наукових і видавничих проектів й для їх здійснення, з-поміж інших, запросив Л. Старицьку-Черняхівську до авторства в газеті «Село», рекомендував до реакції «Ради», де вона певний час вела відділ «По Росії, а згодом до ЛНВ. Він знав її з молодих років як енергійну громадську діячку. Вона брала участь у відзначенні 100-ліття виходу «Енеїди» І. Котляревського, виступила в Києві з відповідною доповіддю, була у складі делегації, що прибула до Полтави з нагоди відкриття пам'ятника письменнику. Взимку 1902 року їздила до Петербургу, де зверталася до відділу драматичної цензури Петербурзького цензурного комітету, домагаючись дозволу на друк лібрето двох опер М. Лисенка (Лисенко 1964: 352).

Як письменниця Людмила Михайлівна була знана в літературному світі ще до послаблення цензурних правил щодо друку. На її авторську участь розраховували видавці різних збірників й альманахів, зокрема М. Вороний при підготовці альманаху «З над хмар і з долин», М. Коцюбинський – «З потоку життя» тощо. І все ж, на думку М. Грушевського, Людмила Михайлівна як представниця старшого літературного покоління «виявляє себе вповні після 1906 р.» (Листування Михайла Грушевського 2008: 188). З організацією в Києві редакції Літературно-наукового вісника Грушевський запросив письменницю у якості постійної співробітницї видання.

З 1907 року ЛНВ виходив у Києві в двох варіантах – київському і львівському, що значно ускладнювало технічно-організаційний бік видавничого процесу. Зміст обох варіантів часопису відрізнявся наявністю статей, що мали суто локальний характер – галицький чи наддніпрянський, або ж наявністю матеріалів, публікація яких в підросійській частині України була неможливою. Друк двох варіантів здійснювався в Києві. Наклад для Львова надсилався в аркушах де

брошувався під обкладинку також виготовлену в Києві. Така технологія додавала складнощів в роботі видавця і редактора, однак враховувалася основна мета видання – поглибити задекларований загальноукраїнський характер видання. Обґрунтовуючи головну мету журналу Грушевський писав: «Треба, щоб галицький верховинець і херсонський степовик, буковинець і задніпровець, кубанець і холмщак, угорський русин і слобожанин чули себе однаково членами й горожанами єдиної української землі, і в тих інших мешканцях різних частин України бачили своїх одноземців, членів одної нації, одного народу» (Грушевський 2005:330).

240

Хоча М. Грушевський у статусі видавця отримав від канцелярії губернатора дозвіл на видання щомісячника невдовзі, в січні 1907 року у приміщенні редакції ЛНВ, в якому тимчасово містилася також редакція газети «Рада», стався обшук. Галичани І. Кревецький та І. Джиджора, які допомагали організаційному становленню ЛНВ на новому місці й були свідками цього тусу, оскільки мешкали в згаданому приміщенні, повідомляли у Львів М. Грушевському, що двадцять осіб з жандармського управління вночі з першої до п'ятої години здійснювали «тус», вилучили рукописи і книги, редакційну кореспонденцію (Листування Михайла Грушевського 2008:294, 295). Не знайшовши нічого нелегально наступного дня все ж арештували тодішнього номінального редактора видання Ф. Красицького. Занепокоений інцидентом Грушевський, перебуваючи у Львові рекомендує в справі повернення забраних рукописів і книг звернутися до Є. Чикаленка, додаючи, що «пані Черняхівська може в тім допомогти» (Листування Михайла Грушевського 2008:64).

Віддаючи багато часу громадській роботі, зокрема в Українському клубі, Товаристві українських поступовців, «Просвіті» Старицька-Черняхівська зосереджується на осмисленні театральної проблематики. Її перу належить перше дослідження історії українського національного театру. Маючи на меті збагатити українську сцену новими творами вона наполегливо шукала свій мистецький шлях, аналізувала нові течії в тодішній драматургії, від малих драматичних форм переходить до написання повноформатних драм на історичну тематику. Першим великим драматичним твором була п'єса на п'ять дій «Аппій Клавдій». Її творчі пошуки підтримував М. Грушевський, зокрема вже після коректури тексту твору він перечитав його ще разом з авторкою, про що коротко занотував у своєму Щоденнику:

«Вечером я пішов до Наук[ового] тов[ариства], потім на засід[анні] “Села”, де застав Старицьких ... – я з Л[юдмилою] Мих[айлівною] перейшов “Ап[ітя] Клавдія”, к[от]рого нині читав в коректі (Грушевський 2020:300). Варто зауважити, що М. Грушевський в цей період сам час від часу брався за літературне перо, написав низку оповідань, частина з яких друкувалася у ЛНВ та драми «Хмельницький в Переяславі» і «Ярослав Осмомисл», що видані вже 1917 р.

Старицька-Черняхівська намагалася розширювати обрії української драматургії і театральної культури, інтелектуалізувати літературний і театральный процеси, тематично спрямувати їх русло історичної драматургії, надзвичайно актуальної для українського суспільства. У 1910 р. вона починає працювати над трагедію «Гетьман Дорошенко». М. Грушевський знав про її творчі плани, й у листуванні з різними кореспондентами та своєму Щоденнику не раз відзначав, що Людмила Михайлівна почала писати нову історичну драму. На сторінках кількох книг Вісника у якості оголошення опубліковано інформацію, що Л. Старицька-Черняхівська для театру М. Садовського пише трагедію «Гетьман Дорошенко». Видається, що це повідомлення було більшим за просту інформацію оскільки публічно закріплювало тему за Старицькою-Черняхівською й знімало претензії на неї з боку конкурентки О. Пчілки, яка також дуже цікавилася постаттю П. Дорошенка.

241

Не вдаючись до розлогого викладу проблем тогочасного українського театру окреслимо контекст, в якому драма «Гетьман Дорошенко» вперше апробована на сцені. Це час, коли з одного боку, зживалася ідеалізація старого етнографічного театру з його п'єсами, що охоплювали переважно приватне і родинне життя і, з іншого, з'являлася модерністська драматургія. М. Вороний зазначав: «старий репертуар збито і переграно до краю, а нового обмаль... Українському театрові бракує драм і драматургів» (НОМО (М. Вороний). 1912:151).

Постановка п'єси «Гетьман Дорошенко» у театрі М. Садовського зазнала різних перипетій, пов'язаних зі зривами постановочного характеру, грою акторів, складністю доступно для широкої публіки презентувати концепцію драматичного образу П. Дорошенка, розробленого авторкою не без настанов М. Грушевського. У змалюванні дійових осіб драми Людмила Михайлівна акцентувала напружену психологічну домінанту, що переважало над звичною для публіки практикою динамічної подачі подій. Не сприймалися також занадто

довгі монологи п'єси – давалася взнаки традиція драм, призначених для читання зі сцени, які ще були популярними на початку ХХ ст. в Україні.

За визнанням самої авторки прем'єра виявилася невдалою. «Ви були на першій виставі «Дорошенка», пригадує письменниця М. Коцюбинському напочатку лютого 1912 року, – але тоді він ішов ще дуже зле, бо артисти не знали ролі, мало було репетицій і все здавалось довгим і розволоченим; але через дві-три вистави п'єса пішла справжнім темпом, і Садовський почав грати дуже гарно» (Листи до Михайла Коцюбинського 2003:143–135).

Людмилі Михайлівні довелося кілька разів рятувати п'єсу. За доносом драму зняли з постановки (Листи до Михайла Коцюбинського 2003:135). Авторці вдалося відновити постановку, й невдовзі оглядач «Ради» відзначав, що «вади пєси, писаної для сцени, а не для читання почасти вже виправлено» (Старий 1911). Старицька-Черняхівська продовжувала вдосконалювати п'єсу. Її остаточним сценічним варіантом вважається постановка 1922 року в Державному народному театрі Києва, яка була здійснена режисером О. Корольчуком спільно з авторкою. У травні 1989 п'єса йшла у Театрі імені Івана Франка.

242

Принагідно зазначимо, що П. Дорошенко був головним героєм драми «Сонце Руїни» Василя Пачовського. За підсумками конкурсу, проведеного крайовим урядом у Львові, драма «Сонце Руїни» виборола перше місце, а її автор був нагороджений премією у розмірі 700 корон (Наслідки драматичного конкурсу у Львові 1911). Прем'єра відбулася у Львові 28 січня 1912 р. в постановці режисера і директора театру Йосипа Стадника. П'єса з великим успіхом йшла у містах Галичини й Буковини.

Ділові відносини Старицької-Черняхівської з Грушевським та іншими діячами склалися навколо її участі в різних громадських організаціях (ТУП, УНТ, Український клуб, згодом – «Родина»), проте регулярний й інтенсивний характер мали контакти, предметом яких були справи ЛНВ. За надзвичайної завантаженості редактора і видавця М. Грушевського у щомісячнику намітилися певні хиби, які були використані його політичними опонентами з галицького політикуму. «Галичани руками кількох українців (Г. Хоткевича, І. Липи та С. Шелухина) почали цькувати «Літературно-Науковий Вісник», – занотував Є. Чикаленко 21 березня 1911 р. у своєму щоденнику (Чикаленко 2011:171).

Г. Хоткевич писав про зниження якості публікацій журналу після перенесення його видання до Києва, зменшення кількості його підписників. І. Липа нарікав, що редакція упереджено ставиться до нього й не бере його матеріалів до друку. С. Шелухін під псевдонімом С. Павленка критикував науковий відділ в ЛНВ, особливо економічні статті М. Гехтера. Критики звинувачували М. Грушевського в ігноруванні кращих літературних сил, друкує белетристику низької якості, маючи на прицілі твори Винниченка, стверджували, що Вісник перестав бути суспільним органом й перетворився на особистий орган його редактора, який у підборі матеріалів керується власними симпатіями тощо. Цікаво, що автори полемічних матеріалів у «Ділі» були недавніми дописувачами до ЛНВ, рукописи яких деколи відхилялися, або колишні співробітниками, котрі з різних причин відійшли від участі в журналі.

В оборону ЛНВ і його редактора на сторінках «Ради» крім О. Лотоцького й В. Леонтовича виступила Л. Старицька-Черняхівська. Вони засуджували дріб'язковий підхід до оцінки журналу, емоційний запал та інвективи на адресу М. Грушевського. У статті «Літературні Герострати» Л. Старицька-Черняхівська доводила, що ЛНВ щороку поширює коло своїх співробітників і читачів, що передплата на нього зростає, а не падає, і «кожний згодиться з тим, що ЛНВ – наш кращий щомісячний журнал», а М. Грушевський є найбажаніший редактор ЛНВ. Звісні тертя між редакцією і окремими авторами мають, на її думку, технічний характер, які не варто виносити на сторінки преси бо вони не мають загально-громадського значення. До того ж критики, розпочавши публічну полеміку, проявили нерозуміння небезпеки репутаційних втрат для національної справи (Старицька-Черняхівська 2011:3).

Край дискусії поклала «Рада». Вмістивши примітку до чергових закидів І. Липи на адресу Вісника та його редактора, газета констатувала, що суперечку завершено. «Справді, треба було припинити цю полеміку, бо кому-кому, а Грушевському від неї було найгірше: ім'я його волочили по всіх смітниках», зазначав у своєму щоденнику великий на той час прихильник історика Є. Чикаленко (Чикаленко 2011:186).

Між тим професору надто бракувало часу для роботи над своїм гранд-нарративом «Історією України-Руси». Ще до появи критики на його адресу як редактора ЛНВ він мав намір усунутися від редак-

торства й передати комусь іншому цей пост або повернути видання журналу назад до Львова, ймовірно, під редагування В. Панейка. Остерігаючись, що такий крок підважить соборницькі функції ЛНВ й декларовану опцію Києва як історичного центру українства, він зберіг київську редакцію. Остаточо про складання з себе повноважень редактора Грушевський повідомив читачів у квітневій книжці ЛНВ 1912 року. Мотивуючи своє рішення, видавець констатував, що п'ятирічна практика видання Вісника в Києві свідчить, що справа цілком налагодилася і більше не потребує його безпосередньої участі в редакційному процесі.

Для керівництва справами Вісника було створено редакційний комітет у складі Л. Старицької-Черняхівської як видавця, О. Олеся (відповідальний за відділ літератури і поезії), В. Леонтовича (відділи наукових статей і критики) та Ю. Тищенко, що увійшов до складу комітету як довірений Грушевського в організаційних справах, особливо дотичних до книгарень, експедиції тиражу та ін.

244

Отже Людмила Михайлівна перебрала від М. Грушевського функції видавця. Юридично її права й обов'язки було закріплено свідомством, виданим київським губернатором від 20 квітня 1912 р., в якому зазначалося, що вона отримує право подальшого випуску в світ у м. Києві щомісячного журналу під назвою «Літературно-науковий вісник» за наступною програмою: 1) белетристика оригінальна і перекладна; 2) статті критичні і історико-літературні; 3) огляди і статті з різних галузей науки; 4) бібліографія; 5) ілюстрації до тексту за потребою.

Цікаво, що М. Грушевський завчасно узгодив питання оплати праці Старицької-Черняхівської як видавця з дирекцією Русько-української видавничої спілки, а саме з її тодішнім секретарем І. Джиджорою. За новим порядком фінансування журнал київського періоду більше не підлягав Науковому товариству ім. Шевченка, а передавався Спілці. Контролюючи це питання, Михайло Сергійович нагадував І. Джиджорі: «До листу до Пані Черняхівської треба прибити печатку Спілки і дати підпис секретаря (Листування Михайла Грушевського 2008: 241). Це факт спростовує припущення, що з членів редакційного комітету ніби лише О. Олесь отримував платню в розмірі 50 крб., робота якого оцінювалася, за визначенням історика І. Ткаченка, як «лідера» редакції (Ткаченко 2012:157).

Формально не входячи до редакційного комітету М. Грушевський залишався ключовою фігурою у вирішенні поточних і перспективних видавничих справ місячника й практично формував зміст кожної його книжки. Хроніка листування з членами комітету засвідчує, що він залишався у статусі головного редактора, за словами мемуариста М. Гехтера «шеф-редактора» Вісника.

Людмила Михайлівна опікувалася поточними справами часопису, як офіційний видавець несла на собі тягар відповідальності за вчасний вихід місячника, його фінансовий стан, наповнення редакційного портфеля. Багато часу забирали суперечки щодо оцінки надісланих творів, черговості їх публікації, гонорарів, прохань авторів та співробітників щодо одержання авансів.

Редакційний комітет збирався щотижня, однак, колегіально злагодженої роботи не часто вдавалося досягнути. Намітилося кілька ліній загострених відносин, найперше між Людмилою Михайлівною й О. Олесем, який не сприймав її втручання у справи «його» літературного відділу. Формально видавець не мав втручатися у поточну роботу з підбору творів до літературного відділу, проте Людмила Михайлівна робила це з добрих намірів. З іншого боку Олесь як драматург і поет суворо оцінював її творчість, не вважав вартими друку деякі її поезії, драматичні етюди її подруги Валерії О'Коннор-Вілінської. Крім творчої конкуренції, на їх стосунках, очевидно, позначилися відмінності соціально-психологічного й індивідуально-особистісного стибу.

Перед О. Олесем у сфері спілкування з М. Грушевським Людмила Михайлівна мала значні преференції. Вона та її чоловік О. Черняхівський входили до тісного кола співробітників, так званих питомих киян. Їх взаємини з Грушевським здавна були приватно-дружніми. У час перебування Грушевського в Києві їх родини сходилися сім'ями, візитували у новорічні свята, на Різдво, Пасху. Грушевські ходили чаювати до М. Старицької-Черняхівської: «будемо пити чай, зазначала дружина історика Марія Грушевська, з чашок Миклашевського».

О. Олесь лише щойно перебрався до Києва щоб бути ближче до центру національно-культурного руху. Конфлікт з новим видавцем не мав публічного характеру. Попри вмовляння Людмили Михайлівни не покидати журнал Олесь, не з'являвся на засідання редакційного комітету, уникав зустрічі з Грушевським. Так напередодні від'їзду до Львова Михайло Сергійович призначив Олександрю Олесю зу-

стріч в театрі. В адресованій йому записці від 27 грудня 1912 року він повідомляв: «Я буду в суботу на Nocturno» (Листування Михайла Грушевського. 1997:224), тобто на виставі п'єси Старицької-Черняхівської. Однак зустріч не відбулася, О. Олесю не прийшов. Так само в жовтні 1913 р. Грушевський писав йому: «Я шукав Вас на концерті ...» Й далі досить директивно сформулював план змісту чергової книги ЛНВ, очевидно не рахуючись з думкою Олеся (Листування Михайла Грушевського. 1997:227).

У листі, датованому початком 1914 року шеф-редактор Грушевський писав О. Олесю, що комітет одноголосно постановив просити його залишитися редактором й додав : «Дуже, дуже прикро мені, що Ваші відносини до ЛНВ зістаються невияснені. Ви не прийшли на комітет... Ви не даєте мені змоги Вас побачити і поговорити, а я сими днями виїзжаю і дуже непокоюсь, що справа ся зістається неполагодженою» (Листування Михайла Грушевського. 1997:228). Проте їх відносини залишалися дружніми й навіть інтимно-товариськими, що засвідчує їх листування аж до 1929 р.

246

— М. Грушевський проявляв толерантність до постійної автури Вісника й особливо членів редакційного комітету. Так, коли назрів конфлікт між Людмилою Михайлівною і Максимом Гехтером, талановитим журналістом єврейського походження, автором низки статей на українську статистично-економічну тематику, М. Грушевський прагнув притлумити конфлікт, повернути Гехтера до співпраці й гармонізувати відносини у комітеті, тим більше, що деякий час Гехтер був випусковим редактором Вісника.

Заява М. Гехтера про вихід з постійних співробітників журналу була спровокована відхиленням редакційним комітетом його рукопису до друку, з яким він припізнівся. Його морально вразила одностайність членів комітету, яку він пояснював домінуючою роллю Людмили Михайлівни у комітеті. «З того часу, як Ви, Мих. Сергієвичу, передали “ЛНВ” редакційному комітетові, писав він у жовтні 1912 року, я опинився в дуже фальшивім становищу. Домінуючу роллю в комітеті відіграє Л. М. Черняхівська, яка здавна має проти мене “зуб” за моє походження (сього мені й досі не можуть подарувати), так і за те, що я колись наважився виступити проти неї в «Українській Хаті» з досить гострою статтею. В результаті, мені весь останній час доводиться буквально випрошувати місце для моїх статей у Віснику й торгуватись за кожну сторінку» (Гехтер 2005:52).

Людмилу Михайлівну обурило опублікована в «Українській хаті» М. Гехтером під досить прозорим псевдонімом «М. Григ...» стаття «Опера і драма», в якій він, аналізуючи тогочасні тенденції в театральному мистецтві, зазначав, що «вихований на модернім мистецтві, тонким і рафінованим, – сучасний глядач не може задовольнитись ні грубими примітивами класичної трагедії, ні холодним реалізмом сучасної драми» (Гехтер 1910: 180). Водночас критик необережно торкнувся творчості М. Лисенка, що роздратувало Старицьку-Черняхівську. «Це відкритий активний виступ проти Лисенка Миколи Віталійовича, – писала вона М. Коцюбинському, – І хто ж виступає, хто силкується посадити «на відповідне місце» – якийсь Гехтер (Листи до Михайла Коцюбинського 2003:33).

Невдовзі у своїх поточних мемуарних замітках М. Гехтер занотував стосовно дискусії з Л. М. Старицькою-Черняхівською з приводу його студії в «Українській хаті» наступне: «Це був справжній двобій, ведений за всіма приписами мистецтва. Хоч ми й не дуже делікатно поводитись одне з другим, то все ж нам обом залежало на річі, а не на особі, обоє ми шукали правди, кожен своєю дорогою й своїм способом. Думки й постуляти, висловлені в тій полеміці, здається, ще й нині не втратили своєї пекучості для українського театру (Гехтер 2005:42).

У результаті конфлікту редакція втратила талановитого журналіста, автора статей про економічне життя України, котрі репрезентували читачам «образ України як самостійного господарського організму, що може й повинен існувати незалежно від інших, у першу чергу від Московщини». Публіцист ставив питання руба: «Що було б, коли б Україна жила не як частина Росії, а існувала б поруч із нею?» (Гехтер 2005:44).

Отже в редакційному комітеті бракувало толерантності, колегіальність виявилася неефективною. Грушевський визнавав що не любить терміну «колегіальність» та колегіальності як стилю роботи, тим не менш створив редакційний комітет без одночасного призначення його голови й власне чітко визначеного редактора київського видання. Лише маючи на меті повернути О. Олесь, творчість якого дуже цінував, він кілька разів повідомляв йому, що Олесь вже власне редакційним комітетом «призначений редактором», й навіть на початку 1914 року виклопотав для нього аванс у розмірі 400 карб. для видання поетичної збірки.

Слідом за споминами М. Гехтера дослідник І. Ткаченко, констатуючи провідну роль Л. Старицької-Черняхівської в роботі редакційного комітету, водночас зазначає: «...однак говорити про те, що це позитивно вплинуло на редакційну роботу, не доводиться. А тому М. Грушевський змушений був надати повноваження лідера комітету О. Олесю, співпрацювати з яким було набагато простіше» (Ткаченко 2012:156). Як свідчить кількаразова резигнація О. Олеся з ЛНВ – не було простіше. У редакційному комітеті Вісника, очевидно, запанували амбіції організаційного й творчого характеру, а слідом за ними – невдоволення гонорарами, реакція на складність отримання авансів й т. п. Також давалося взнаки зменшення уваги шеф-редактора Грушевського до Вісника через кризу в НТШ, яка забирала багато часу й моральних сил у його голови.

248 — Показово, що коментуючи незгоди у редакційному комітеті ЛНВ, Чикаленко стосовно «Ради» писав: «...тепер у нас, слава Богу, нема “парламенту”, тепер, як треба щось рішати, то я збираю тільки «сеньйорен-конвент» з редактора, секретаря та керуючого конторою, а через те у нас тепер рай у порівнянні з 1906 роком, коли на нараду збирались усі співробітники і мало не кожен раз так сварились, що аж боязно було, що через сварки закрийється газета (Чикаленко 2011:171).

Попри емоційну нестабільність в середовищі редакційного комітету, критику в пресі журналу та за відсутності редактора О. Олеся журнал ритмічно, книга за книгою, виходив у світ практично завдяки невтомній діяльності Л. Старицької-Черняхівської. З її листів до М. Грушевського дізнаємося, що вона у цей час була не лише видавцем, а й узялася, очевидно, через недостатню активність В. Леонтовича, вести відділ літературної критики й культури, докладала зусиль до залучення ширшого кола відповідної автури і при цьому не полишала літературної праці. Влітку 1913 року вона завершила п'єсу «Крила» і подала її на розгляд редакційного комітету щодо рекомендації до друку.

Зауважимо, що жанр драми став дразливим питанням видавничого процесу. Драми друкувалися переважно в режимі продовження й фактично заповнили Вісник київського періоду. Займаючи багато місця, вони порушували баланс між літературним і науковим відділами, зокрема критикою, бібліографічно-інформаційними матеріалами, статтями економічного, мовознавчого та іншого характеру на

що постійно, як недолік, вказував шеф-редактор Грушевський. Перевантаження драмами шкодить журналу, зауважував він, бо їх мало хто читає і лише деякі з них потрапляють на сцену. Між тим, коли стояв вибір щодо друку драми С.Ф. Черкасенка, яку рекомендував О. Олесь, і драмою «Крила», Грушевський, за яким було останнє слово, віддав перевагу твору Людмили Михайлівни. Він толерував твір, в якому авторка виводить на українську сцену нові соціальні типиажі передусім жінки, стверджуючи, в дусі дискурсу емансипації, її право на індивідуальність і творчість.

В січні 1914 р. п'єса вже йшла на театральній сцені. «Високоповажний і дорогий Михайло Сергієвичу!– писала авторка у Львів– Дуже дякую Вам за Вашу добру згадку. Бідні «Крила», хоч і при найгірших ауспїціях, а таки пройшли добре. Всі грали дуже добре, дуже гарно грав Петлішенко...» (Заруба 2009:645).

Відзначимо ще одну важливу сферу співробітництва Старицької-Черняхівської з Грушевським. Він залучив її до створення в Києві Українського наукового товариства (УНТ), яке фондувалося за взірцем Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові. Діячка брала участь в установчих зборах товариства, була обрана до ревізійної комісії УНТ (Хроніка Українського наукового товариства в Києві 1908:151). Людмила Михайлівна – активний учасник наукових дискусій в товаристві, зосібна доповідала про віднайдені матеріали до творчості письменниці Марко Вовчок (Хроніка Українського наукового товариства в Києві 1908:153; Грушевський 1908:4–15). У тривалих суперечках щодо назви титульного видання УНТ опонувала О. Пчілці й підтримала пропозицію М. Грушевського, який наполягав на академічному варіанті назви.

У роки Першої світової, коли надії на постання держави стали як ніколи реальними, Людмила Старицька енергійно активізувала діяльність Товариства українських поступовців, від якого була обрана членом Центральної Ради, займалася налагодженням культурно-мистецького життя. Не припиняла й громадську роботу. 19 березня 1918 року після виступу голови Центральної ради М. Грушевського під час похорону героїв Крут виголосила змістовну промову. Після окупації столиці УНР денікінцями Старицька-Черняхівська намагалася з групою добратися до Кам'янця-Подільського, де перебував тоді уряд УНР, однак за кордон Людмила Михайлівна не емігрувала. Залишаючись в більшовицькій Україні проводила різноманітну

громадську та освітню роботу, зосібна з 1921 року викладала на богословських курсах з підготовки священників для УАПЦ (Білокінь 2017:475). Після процесу СВУ українське письменство понесло величезні втрати. Якщо 1930 року публікувалися твори 259 українських письменників, то після 1938 право друку мали тільки 36 (Удод, Ясь 2020:244). І серед них не було Людмили Старицької-Черняхівської.

Отже співпраця Л. Старицької-Черняхівської з М. Грушевським, іншими видатними українськими діячами свідчить про інтелектуально багату й творчо напружену атмосферу українського духовного життя, коли суто народницька парадигма світогляду української інтелігенції доповнювалася поліфункціональною програмою кристалізації української ідентичності. Силуєтно палітра відносин і контактів Л. Старицької-Черняхівської з М. Грушевським та колом його співробітників надзвичайно багата й потребує подальшого дослідження з тим, щоб спростовувати поверхові й однобічні оцінки видатних діячів, життя і творчість яких творили і зміцнювали смислове поле українського національно-культурного життя початку ХХ століття.

250

Джерела та література:

1. Білокінь, С. 2017. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Київ: Пенмен.
2. Гехтер, М. (М. Григ.). 1910. “Опера і драма”. Українська хата. 3:180–181.
3. Гехтер, М. 2005. Спогади. Листи до М. Грушевського Упорядкування, вступ та примітки І. Ткаченка. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2005.
4. Грушевський, М. 2005. “До наших читачів у Росії” В: Грушевський, М. Твори: У 50 т. Львів: Світ. 2005. Т. 2. Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)».
5. Грушевський, М. С. 2020. Щоденник (1902–1914 рр.): У двох томах. Т. 2 (1908–1914). С. Панькова (упоряд., вступна стаття, коментарі). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.
6. Грушевський, М. 1908. Українське наукове товариство в Києві й його видавництво. Київ, Кн.1.

7. Гураль, О. В. 2014. Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких (40-і рр. XIX ст. – поч. XXI ст.). Автореферат 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни кандидата історичних наук. Київ. URL: https://revolution.allbest.ru/history/00857606_0.html

8. Заруба, В. М. 2009. “Михайло Грушевський та «Літературно-науковий вісник»: за листами Л. М. Старицької-Черняхівської”. Дніпропетровський історико-археографічний збірник. 3:622–652.

9. Лисенко, М. В. 1964. Листи. О. Лисенко (упоряд., примітки та коментарі). Київ: Мистецтво.

10. Листи до Михайла Коцюбинського. 2003. Ніжин: Вид-во Аспект-Поліграф, Т 4.

11. Листування Михайла Грушевського. 2008. / С. Панькова, В. Пришляк (упоряд.). Київ – Нью-Йорк: УІТ, ВД Простір, Т. 4.

12. Листування Михайла Грушевського. 1997. Г. Бурлака (упор.). Київ – Нью-Йорк: УІТ 1997. Т. 1.

13. Наслідки драматичного конкурсу у Львові. 1911. Рада. 58 (12 березня):3. 251

14. Панькова, С. М. 2011. “До витоків роду Олександра Григоровича Черняхівського”. В: III–IV наукові семінари «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної свідомості наприкінці XIX – на початку XX ст., приурочені до дня народження Михайла Петровича Старицького: Матеріали. Київ, 75–92.

15. Старий, В. (В. Королів). 1911. “Український театр”. Рада. 255(11 листопада):4.

16. Старицька-Черняхівська, Л. 2020. Двадцять п’ять років українського театру (Спогади та думки). URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=12620#google_vignette

17. Старицька-Черняхівська, Л. “Літературні Герострати”. Рада. 96(29 квітня):2–4.

18. Тельвак, В. В., Тельвак, В. П., Яценюк, Ф. С. 2002. “Епістолярій як джерело до вивчення рецепції творчості Михайла Грушевського”. Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. 2022. 1:15–22.

19. Ткаченко, І. В. 2012. “Редакційний комітет “Літературно-наукового вісника” у листуванні М. Грушевського (1912–1914)”. Рукописна та книжкова спадщина України. 16:153–163.

20. Удод, О., Ясь, О. 2020. Культурний простір української історіографії у світлі радянзації та соціокультурних трансформацій ХХ – початку ХХІ ст. В. Смолій (ред.). Київ: НАН України. Ін-т історії України.

21. Хроніка Українського наукового товариства в Києві. 1908. Записки Українського наукового товариства в Києві. 1:151–159.

22. Чикаленко, Є. 2011. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора.

23. НОМО (М. Вороний). 1912. “Театральне мистецтво і український театр: думки на уваги”. Літературно-науковий вісник. 60(10):133–151.

References:

1. Bilokin, S. 2017. Masovyi teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR. 1917–1941 rr.: dzhereloznavche doslidzhennia. Kyiv: Penmen.

2. Hekhter, M. (M. Hryh.). 1910. “Opera i drama”. Ukrainka khata. 3:180–181.

252

— 3. Hekhter, M. 2005. Spohady. Lysty do M. Hrushevskoho Uporiadkuvannia, vstup ta prymitky I. Tkachenka. Kyiv: Instytutu ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2005.

4. Hrushevskiyi, M. 2005. “Do nashykh chytachiv u Rosii” V: Hrushevskiyi, M. Tvory: U 50 t. Lviv: Svit. 2005. T. 2. Seriiia «Suspilno-politychni tvory (1907–1914)».

5. Hrushevskiyi, M. S. 2020. Shchodennyk (1902–1914 rr.): U dvokh tomakh. T. 2 (1908–1914). S. Pankova (uporiad., vstupna stattia, komentari). Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy.

6. Hrushevskiyi, M. 1908. Ukrainiske naukove tovarystvo v Kyivi y yoho vydavnytstvo. Kyiv, Kn.1.

7. Hural, O. V. 2014. Dzherelna baza prosopohrafichnoho portreta rodyny Starytskykh (40-i rr. KhIKh st. – poch. KhKhI st.). Avtoreferat 07.00.06 – istoriohrafia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny kandydata istorychnykh nauk. Kyiv. URL: https://revolution.allbest.ru/history/00857606_0.html

8. Zaruba, V.M. 2009. “Mykhailo Hrushevskiy i ta «Literaturnonaukovyi visnyk»: za lystamy L. M. Starytskoi-Cherniakhivskoi”. Dnipropetrovskiy istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk. 3:622–652.

9. Lysenko, M. V. 1964. Lysty. O. Lysenko (uporiad., prymitky ta komentari). Kyiv: Mystetstvo.

10. Lysty do Mykhaila Kotsiubynskoho. 2003. Nizhyn: Vyd-vo Aspekt-Polihrاف, T 4.

11. Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. 2008. / S. Pankova, V. Pryshliak (uporiad.). Kyiv –Niu-York: UIT, VD Prostir, T. 4.

12. Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. 1997. H. Burlaka (upor.). Kyiv – Niu-York: UIT 1997. T. 1.

13. Naslidky dramatychnoho konkursu u Lvovi. 1911. Rada. 58 (12 bereznia):3.

14. Pankova, S. M. 2011. “Do vytokiv rodu Oleksandra Hryhorovycha Cherniakhivskoho”. V: III–IV naukovi seminary «Rol vyznachnykh osobystosti – myttsiv, diiachiv nauky ta kultury u protsesi formuvannia natsionalnoi svidomosti naprykintsi KhIKh – na pochatku KhKh st., pryurocheni do dnia narodzhennia Mykhaila Petrovycha Starytskoho: Materialy. Kyiv, 75–92.

15. Staryi, V. (V. Koroliv). 1911. “Ukrainskyi teatr”. Rada. 255(11 ²⁵³ lystopada):4. —

16. Starytska-Cherniakhivska, L. 2020. Dvadtsiat piat rokov ukrainskoho teatru (Spohady ta dumky). URL: https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=12620#google_vignette

17. Starytska-Cherniakhivska, L. “Literaturni Herostraty”. Rada. 96(29 kvitnia):2–4.

18. Telvak, V. V., Telvak, V. P., Yatseniuk, F. S. 2002. “Epistolarii yak dzherelo do vyvchennia retseptsii tvorchosti Mykhaila Hrushevskoho”. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii Istorychni nauky. 2022. 1:15–22.

19. Tkachenko, I. V. 2012. “Redaktsiinyi komitet “Literaturno-naukovoho visnyka” u lystuvanni M. Hrushevskoho (1912–1914)”. Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy. 16:153–163.

20. Udod, O., Yas, O. 2020. Kulturnyi prostir ukrainskoi istoriohrafii u svitli radianizatsii ta sotsiokulturnykh transformatsii KhKh – pochatku KhKhI st. V. Smolii (red.). Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy.

21. Khronika Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyivi. 1908. Zapysky Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyivi. 1:151–159.

22. Chykalenko, Ye. 2011. Shchodennyk (1907–1917). Kyiv: Tempora.

23. HOMO (M. Voronyi). 1912. “Teatralne mystetstvo i ukrainskyi teatr: dumky na uvahy”. Literaturno-naukovyi visnyk. 60(10):133–151.